

ПОВІДОМЛЮВАЧІ ПРО ПРОТИВОПРАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ: ТРОХИ ІСТОРІЇ**WHISTLEBLOWERS: A LITTLE HISTORY**

**Гнетєв М.К., к.ю.н., доцент,
професор кафедри спеціальних дисциплін**

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Стельмах І.С., слухач факультету професійної освіти та лідерства

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Стаття присвячена короткому історичному екскурсу щодо такого явища, як повідомлення про протиправні діяння.

Співатори окреслили актуальність цього явища, наголосили на специфічному сприйнятті його пересічними громадянами, яке сформовано елементами масової культури: фільмами, книгами, іншими художніми творами детективного жанру.

На основі вивчення перекладів старовинних джерел наведено приклади з античного світу, середньовіччя, XIX століття. Так, як приклад указано, що в давній Месопотамії абсолютна більшість знайдених і розшифрованих древніх текстів виявилися звичайними доносами, коли більше п'яти тисяч років тому чисельні інформатори Близького та Середнього Сходу сигналізували своїм правителям про порушників діючих законів і правил.

На основі вивчення книги володаря області Шан Гунсунь Яна проілюстровано специфічні моменти щодо доносів і донощиків у Стародавньому Китаї. Проведено відповідні паралелі з сучасною політикою уряду Китайської Народної Республіки щодо уйгурів Сінцзян-Уйгурського автономного району.

Наведено відповідні приклади повідомлень про протиправну діяльність у Римській імперії, стародавній Греції (на основі вивчення робіт Плінія Молодшого), Венеціанській республіці тощо.

Висвітлено біблійні приписи щодо повідомлювачів про протиправну діяльність, а також приклади їхньої практичної реалізації, у тому числі з боку інквізиції. Розкрито окремі прийоми роботи інквізиторів із особами, які використовувалися ними для співробітництва на конфіденційній основі.

Зроблено огляд вказаної проблематики часів Ренесансу. Окреслено специфічні моменти ставлення до донощиків із середовища іудеїв, наведено відповідні приклади на території сучасної України.

Коротко оглянуто основні підходи до пошуку та заохочення донощиків в часи входження України до складу імперій. Наведено класифікацію агентури за напрямками діяльності в тій часи. Серед них, наприклад, тюремна агентура, сільська агентура, агентура у вищій школі, на залізниці, у промисловому виробництві, у професійних осередках тощо.

Зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, конфіденційне співробітництво, повідомлювач про протиправну діяльність, донос.

The article is devoted to a short historical excursion regarding such a phenomenon as the reporting of illegal acts.

The co-authors outlined the relevance of this phenomenon, emphasized the specific perception of it by ordinary citizens, which is formed by elements of mass culture: films, books, other works of art of the detective genre.

Based on the study of translations of ancient sources, examples from the ancient world, the Middle Ages, and the 19th century are given. So, as an example, it is indicated that in ancient Mesopotamia, the absolute majority of ancient texts found and deciphered turned out to be ordinary denunciations, when more than five thousand years ago numerous informants of the Near and Middle East signaled to their rulers about violators of existing laws and regulations.

On the basis of the study of the book of the lord of Shang Gongsun Yang, the specific points regarding denunciations and informers in ancient China are illustrated. Appropriate parallels with the current policy of the government of the People's Republic of China regarding the Uyghurs of the Xinjiang Uyghur Autonomous Region are drawn.

Relevant examples of reports of illegal activity in the Roman Empire, ancient Greece (based on the study of the works of Pliny the Younger), the Republic of Venice, etc. are given.

Biblical prescriptions regarding whistleblowers on illegal activity are highlighted, as well as examples of their practical implementation, including by the Inquisition. Separate methods of work of the inquisitors with persons, which were used by them for cooperation on a confidential basis, were revealed.

An overview of the indicated problems of the Renaissance was made. The specific points of attitude towards whistleblowers from the Jewish community are outlined, relevant examples are given on the territory of modern Ukraine.

The main approaches to finding and encouraging informers in the times of Ukraine's accession to the empires are briefly reviewed. The classification of agencies by areas of activity at that time is presented. Among them, for example, prison agents, rural agents, agents in higher education, on the railways, in industrial production, in professional centers, etc.

Appropriate conclusions have been drawn.

Key words: operative-search activity, confidential cooperation, whistleblower, denunciation.

Серед пересічних громадян розповсюдженою є думка, що використання інформаторів та анонімних повідомлювачів про протиправну активність державні інституції використовують не так давно. Припущення про можливе використання таких осіб, тим більше за окрему плату, яка надається за надану ними інформацію, ґрунтується, здебільшого, на основі художніх пригодницьких творів і охоплює політичну або військову царину. Навіть у художніх творах детективного жанру вирішальна роль відводиться авторами розумовим і, перш за все, аналітичним здібностям головних героїв, а не взаємодії з конфіденцями. Проте, це не зовсім так. Точніше – зовсім не так.

Наприклад, під час археологічних розкопок на території давньої Месопотамії археологи знайшли царський архів і бібліотеку в вигляді багатой кількості глиняних табличок [1, с. 221]. Розшифрування записів відбувалося під егідою ЮНЕСКО, але не принесло науковому світові великих сенсацій. Більше 90% розшифрованих текстів виявилися звичайними доносами [3, с. 8]. Таким чином було встановлено, що близько п'яти тисяч років тому чисельні інформатори Близького та Середнього Сходу сигналізували своїм правителям про порушників діючих законів і правил.

У зв'язку з цією знахідкою цілком зрозумілим стає оповідання давньогрецького історика, автора історичного трак-

тату «Історія» Геродота про сходження до влади царя Дарія. Геродот пише про те, як знатний перс Дарій, дізнавшись, що країною править самозванець, зажадав у своїх друзів, щоб вони негайно вжили заходів до його повалення. Друзі виявили нерішучість, послаючись на те, що цареві доносять про них усіх і їхня справа не вдасться. Дарій умовив їх на негайні дії в оригінальний спосіб, заявивши, що, якщо вони разом із ним негайно не почнуть повстання, то він сам донесе на них. Таким чином, один деспот змінив іншого, використавши, навіть, не сам донос, а погрозу його реалізації щодо своїх нерішучих спільників.

Із фрагментів історії Стародавнього Єгипту, що збереглися на окремих папірусах і кам'яних барельєфах, видно, що фараони не обходилися без послуг інформаторів. Інформування, а по суті – доноси, широко використовувалися при судочинстві і в Стародавньому Китаї. Це впливає з твору правителя області Шан Гунсунь Яна, найбільш відомого під ім'ям Шан Яна, написаного в середині 4 століття до н.е. [4].

Розслідування правопорушень у Піднебесній починалося із заяви чи доносу, причому анонімні доноси заборонялися. Право на донос залежало від соціального становища особи та її місця у системі сімейних зв'язків, крім доносів про злочини проти правителя або держави взагалі. Заборонялися під загрозою смертної кари доноси на батьків та інших близьких родичів, крім доносу на вбивць батька, при якому можна було доносити навіть на матір. Підлягали удушенню раби, які донесли на свого пана, за винятком звинувачення останнього в заколоті та зраді. Видавати правосуддю домашців і рабів був зобов'язаний сам глава сім'ї, інакше він підлягав покаранню. Йому ж надавалося право карати своїх рабів, а за спеціальним дозволом влади навіть вбивати їх за провину.

Донощики отримували доволі щедрі винагороди. Так, Шан Ян указував, що незалежно від того, чи є повідомлювач знатним або людиною низького походження, він повністю успадковує ранг знатності, поля і платню того старшого чиновника, про провину якого він повідомить правителю [4].

Жорстко карався хибний донос. Донощику в цьому випадку загрожувала та ж кара, яка належала б обвинуваченій ним особі в разі правдивого доносу.

Шан Ян вважав, що правитель має видати закон про взаємне стеження, щоб люди виправляли одне одного, що, до слова, широко практикується в сучасному Китаї, особливо в місцевостях компактного проживання уйгурів – Сінцзян-Уйгурському автономному районі Китайської Народної Республіки. Система донесення підкріплювалася круговою порукою та колективною відповідальністю за злочини.

Шан Ян наголошував, що в країні з добре налагодженим управлінням чоловік, дружина та їхні друзі не зможуть приховати злочини один від одного, не накликавши лиха на родичів винного, інші також не зможуть покрити один одного. Батько, відправляючи на війну сина, старший брат – молодшого, а дружина – чоловіка, наказують їм однаково: не повертайся без перемоги, і додають: якщо порушиш закон і не послухаєш наказу, то разом з тобою загинемо і ми [4].

У Стародавньому Римі донощики – делаторії (від латинського *delatores* – «донощик») були ключовою частиною судової системи. У ті часи будь-який громадянин Риму міг ініціювати судовий розгляд, який для обвинуваченого міг закінчитися конфіскацією майна, зверненням у рабство або навіть стратою. Найчастіше об'єктами доносів делаторіїв ставали багаті громадяни, яких звинувачували у несплаті податків. У разі підтвердження звинувачення донощику виплачувалася чверть вартості конфіскованого майна. Після встановлення влади імператорів, сфера діяльності донощиків розширилася, і ними додатково стали звинувачувати співгромадян у зраді.

Майно страчених «зрадників» конфіскували, і багато донощиків ставали дуже заможними громадянами. Проте анонімний або таємний донос, без звинувачення та викриття на суді, не вселяв довіри, і тому звинувачення мали бути зроблені публічно. У разі виправдання обвинуваченого, донощики часто ставали жертвами розправ або каралися за наклеп. Згодом делаторії перетворилися на агентів сенату, а згодом преторіанської гвардії. Вони повідомляли про змови та смути на вулицях Риму.

В історію увійшов знаменитий у Римській імперії донощик Регул Марк, який жив у I столітті н.е. та займався інформуванням у часи імператора Нерона. Змістом його доносів переважно було звинувачення багатих громадян у образі государя чи злому умислі проти нього. Регул отримав від Нерона жрецтво та сім мільйонів сестерцій і розраховував довести свій статок до ста двадцяти мільйонів.

За часів переслідування християн язичниками в Римській імперії багато християн доносили на своїх єдиновірців, що призводило до страт. За рішенням Ельвірського собору (313 р.), якщо якогось християнина було засуджено до смерті та страчено за доносом іншого християнина (*delatio*), то донощик засуджувався до відлучення від Церкви.

Життя делаторіїв було небезпечним. У Стародавньому Римі нові імператори часто розправлялися з агентурою своїх попередників. Так, імператор Тіт Флавій Веспасіан публічно висік та вигнав із Риму делаторіїв свого попередника. Імператор Костянтин підписав едикт, який засуджує делаторіїв, викритих у наклепі, до страти. Цицерон пропонував максимально обмежити позови делаторіїв через їх постійні зловживання.

Позбавив Рим від донощиків імператор Марк Ульпій Траян (99–117 рр.). За його наказом усі справи за звинуваченням у образі величі римського народу та особи імператора були припинені, а донощиків Траян наказав утопити в морі. Про цей безпрецедентний випадок у римській історії давньоримський політичний діяч Пліній Молодший так говорив у своєму панегірику Траяну: «Ми бачили суд над донощиками такий самий, як над волоцюгами та розбійниками. Ти викорчував це внутрішнє зло і передбачливою строгістю забезпечив, щоб держава, побудована на законності, не виявилася збоченою з шляху законів. Всі донощики за твоїм наказом були посаджені на нашвидкуруч збиті кораблі і віддані на волю хвиль: нехай, мовляв, відпливають, нехай тікають від землі, спустошеної через їхні доноси; а якщо шторми і грози врятують когось від скель, нехай оселяться на голих стрімчачах негостинного берега, і нехай їхнє життя буде суворе і сповнене страхів, і нехай сумують вони про втрачену безпеку, яка дорога всьому роду людському» [5].

У роки правління Траяна в Римі було припинено діяльність і таємних донощиків. Імператор наказав не реагувати на анонімні доноси.

Стародавню Грецію, де також існував інститут громадських обвинувачів, їх роль виконували професійні донощики – сикофанти (від грецьк. *sykon* – смоковниця, смоква – ягода інжиру і *phaino* – доносити). Сикофанти могли ініціювати справи в суді з різних провин і злочинів, що завдають шкоди державі. Якщо сикофант виграв справу, то отримував певну винагороду. Дуже поширеним було звинувачення сикофантами кушців та громадян у контрабанді інжиру, вивезення якого з Греції було заборонено. Ця спеціалізація в діяльності й дала назву грецьким донощикам, а в побуті греків з тих давніх часів збереглося слово «сикофант», яке набуло здебільшого негативного значення – донощик, зловмисний обвинувач, наклепник.

Сикофанти подавали і хибні, а часом – умисно неправдиві доноси, особливо на багатих громадян, однак у демократичних Афінах існувала спеціальна процедура порушення справи проти наклепників.

Особливо ефективно працювала система донесення у Венеціанській республіці. Там у Середні віки було створено організацію, яка відстежувала політичну ситуацію, так звану Раду десяти. Членами Ради десяти ставали представники найбагатших і найзнатніших венеціанських сімей. Рада була анонімним органом влади і список її членів не був відомий більшості жителів республіки. Однією з цілей Ради був контроль над дожем та урядовими установами республіки. Дож мав право бути присутнім на деяких засіданнях Ради, але не брав участі в голосуванні. Рада мала добре розвинену систему інформаторів і, ґрунтуючись на їх донесеннях, оцінювала діяльність усіх владних структур республіки. Вона була незалежним органом, у віданні якого перебували слідчі, кати і в'язниці. Рада мала право заарештовувати, допитувати, зокрема й із застосуванням тортур, і заочно засуджувати будь-кого, кого вважав винним. Важливою особливістю роботи каральної системи Венеціанської республіки стало широке використання анонімних доносів. Задовго до виникнення регулярної поштової служби у Венеції з'явилися праобрази сучасних поштових скриньок у вигляді бронзових левових пащ, куди середньовічні інформатори поміщали анонімні доноси до Ради десяти. У палаці дожів, на сходах, можна й тепер побачити знаменитий «Зев лева» – віконце у стіні, через яке будь-який анонімний венеціанець міг безбоязно повідомити про своїх співгромадян невидимому черговому інквізитору. У Флоренції, в монастирі Сан Марко, під вікном келії настоятеля також зберігся вузький отвір, в який будь-хто міг непомітно засунути згорнутий у трубочку донос на брата у Христі.

Тема донесення чітко проглядається і в Біблії, яка стала ідеологічною основою всієї християнської цивілізації. Історія суперечки дітей Ісаака, братів Ісава та Якова, показує, що для лжесвідків і стукачів і в біблійні часи важлива була лише прагматична мета, в даному випадку отримання права первородства, а разом з ним і права на спадкування. Тобто вже в давнину люди твердо знали, що за доносом завжди стоїть якщо не виключно, то переважно користь.

Найвідомішим не тільки в Стародавньому світі, але й у всій історії людства став донос одного з апостолів Ісуса Христа Юди Іскаріота, який зрадив його в Гефсиманському саду. Плата за зраду, яку отримав Юда Іскаріот, погодившись видати Ісуса Христа первосвященникам, склала 30 срібняків (в оригіналі – грец. аруірш).

Чи багато це чи мало? З тексту Нового Завіту неясно, якими саме срібними монетами первосвященники заплатили донощику. Це могли бути римські денарії чи квінарії, давньогрецькі драхми, дідрахми, статери чи тетрадрахми. Однак зазвичай 30 срібняків ототожнюють з тирськими статерами (сіклями, шекелями) або тетрадрахмами.

Дивно, що представники християнських конфесій стукацтво Юди сприймають як зрозумілий факт, не гідний аналізу і пояснення, і підтримують іудейську доктрину захисту стукача від гніву його найближчих учнів і навіть друзів Ісуса.

Християнська релігія від самого свого виникнення не засуджувала доноси, розуміла їх як керівництво до дії, пропагувала, визнаючи донесення доблестю і подвигом в ім'я віри.

Це підтверджується кривавими справами найсвятішої інквізиції, вся діяльність якої була заснована на доносах, за якими спалені на вогнищах десятки тисяч і кинуті до в'язниць сотні тисяч невинних. Основною рушійною силою найсвятішої інквізиції, яка здійснює контроль за благочестям віруючих, були численні таємні доношки, яких називали «родичами інквізиції». Вони рекрутувалися з різних верств суспільства: серед наближених королів, художників, поетів, торговців, військових, дворян та простолюдників. Цей контингент осіб, як і всі служителі інквізиції, користувалися безкарністю. Вони були невідомі судні світському та духовному судам, їм було дозволено

носити зброю. Будь-яка образа «родичів» розглядалася як спроба перешкодити роботі інквізиції на користь ересі. У сільській місцевості роль таких інформаторів виконували парафіяльні священники, яким допомагали активісти з мирян.

Окрім штатних «родичів», інквізитори вербували донощиків і серед віруючих. Для цього вони збирали парафіян на урочисті богослужіння, обіцяючи їм за присутність індульгенції (відпущення гріхів) на сорок днів. Інквізитор звертався до віруючих із проповіддю, у якій вимагав, щоб протягом встановленого ним часу всі, кому було щось відомо про еретиків, доносили йому про це. У тій же проповіді інквізитор пояснював відмітні ознаки різних ересей, за якими можна виявити еретиків, хитроці, на які останні пускалися, щоб приспати пильність віруючих, а також спосіб або форму доносу. Інквізитори воліли отримувати від донощиків інформацію особисто, обіцяючи тримати в таємниці їхні імена, щоб донощики не постраждали від помсти родичів чи друзів занапащених ними жертв. Той, хто відгукувався на заклик інквізитора і повідомляв йому інформацію про еретиків, отримував нагороду у вигляді індульгенції терміном на три роки. За приховування відомостей про еретиків чи небажання співпрацювати з інквізицією віруючі відлучалися від церкви. Щоб згодом зняти таке відлучення, винний мав надати церкві чи інквізитору важливу послугу. Інквізитор у своїй проповіді оголошував для еретиків термін милосердя. Якщо протягом встановленого терміну еретик добровільно появлявся в інквізицію, зрікався ересі на користь католицької церкви і видавав своїх співників, то він міг врятувати своє життя, а може й стан.

Діяльність інквізиції створювала атмосферу страху, що породжувала хвилю доносів. Люди поспішали «сповідатися» перед інквізитором, сподіваючись захистити себе від звинувачень у ересі. Багато хто використовував цю можливість для помсти та зведення рахунків зі своїми ворогами. Особливо активними були доношки, які діяли з корисливих мотивів, сподіваючись отримати за видачу еретиків частину їхнього майна. Чимало надходило й анонімних доносів, які також враховувалися інквізиторами.

Інквізиція ділила донощиків на дві категорії: тих, хто висував конкретні звинувачення в ересі, і тих, хто лише вказував на осіб, підозрюваних у ересі. Різниця між цими донощиками полягала в тому, що перші були зобов'язані довести звинувачення, інакше їм загрожувала покарання за неправдиве свідчення. Донощиком другого виду покарання не загрожувало, бо вони повідомляли лише про свої підозри, не роблячи їм оцінки. Про це дбала інквізиція, вирішуючи, чи порушувати справу на основі таких підозр або ж залишити їх без наслідків, але, як правило, тимчасово.

Навіть у часи Ренесансу, після значного послаблення позицій інквізиції, наприклад, у Сілезії в 1705 році існував порядок, за яким донощик отримував не менше третини суми, призначеної судом як штраф на того, на кого він доніс. Проте, маємо визнати, що в більшості народів донесення вважалося ганебним заняттям. Цікавий наведений у книзі Зауерланда факт, коли кельнський курфюрст у 1686 році скаржився, що ніяк не може знайти охочих обійняти фіскальні посади, тому що люди бояться зневаги та ганьби сусідів.

До слова, у Данте в «Божественній комедії» в останнє, дев'яте, коло пекла вміщені доношки та зрадники, які обдурили довірених: зрадники рідних, батьківщини та однодумців, друзів та співтрапезників, благодійників, величності божої та людської. Грішники у цій царині глибоко вмерзли у кригу. Лежать ті, хто зрадив своїх благодійників або людей, які зробили їм добро, рівних їм за званням та гідністю. Стоять униз головою ті, хто зрадив вищих за становищем, а вгору головою – ті сенйори, які зрадили своїх підданих. Дугою вигнуті ті, що зрадили як

вищих, так і нижчих. Сюди Данте поміщає і продажних пап. У глибині дев'ятого кола страждають троє найганебніших, на думку Данте, зрадників. Вони вмерзли в кригу по шию, а обличчя їх звернені донизу. Люцифер, що вмерз у крижину, терзає трьома своїми пащами зрадників величності земного і небесного Юду, а також Брута і Касія – вбивць Цезаря.

Негативно ставилися до донощиків у єврейській діаспорі. Донощиками (на івриті – мосрим, делаторим і малшиним) у Талмуді вважають євреїв, які доносять іноземній владі на окремих єдиновірців, громаду чи єврейський народ загалом, як і порушників урядових заборон, спрямованих проти єврейської релігії. Релігійна відособленість і підпорядкованість чужій за вірою владі, характерні для багатьох століть історії євреїв, робили донесення в їхньому середовищі особливою національною проблемою, що набула виняткової гостроти в умовах галуту (вигнання чи вимушеного перебування єврейського народу поза його рідною країною). Талмуд ставить донощиків в один ряд з віровідступниками та безбожниками і прирікає їх на вічні муки пекла. Звинувачуючи донощиків у стражданнях єврейського народу під час переслідувань, які зазнавали євреї після руйнування Другого храму, єврейські законовчителі I–II століть включили в читану тричі на день молитву Амід бенедикцію, що закликає знищити малішин (наклепників, донощиків).

У Середні віки розкриття відомостей, що не підлягають розголошенню щодо життя євреїв, їх майна та поглядів загрожувало єврейській автономії, економічному становищу євреїв та їх статусу. Це спонукало єврейські громади вести непримиренну боротьбу з донощиками, залучати їх до суду і в деяких випадках засуджувати до страти на підставі «Автономії судової», тобто на підставі права, що надається релігійній або національній меншості, вершити правосуддя у його власних судах і відповідно його правовими настановами.

Так, наприклад, у XIII–XIV століттях в Іспанії, коли доноси набули великого розмаху, єврейські громади випросили й отримали від королівської влади право виносити смертні вироки донощикам. У 1383 році єврейська громада Барселони отримала дозвіл карати донощиків вигнанням, відсіканням кінцівок та стратою. Постанова, прийнята єврейською громадою Кастилії в 1432 році, передбачала серед інших покарань накладення тавра «малшин» на чоло донощика.

Вирішення проблеми донесення в діаспорі ускладнилося з появою в 80-х роках XV століття інквізиції, яка стала змушувати євреїв свідчити проти тих, хто прийняв християнство, але продовжував таємно дотримуватися законів іудаїзму єдиновірців (марранів), виносячи їм смертні вироки на підставі таких свідчень. У 1558 році іспанські біженці в Салоніках прийняли статут проти донощиків, який передбачав суворі покарання. Цей статут був прийнятий рабинами Константинополя та підтверджений турецькою владою.

Єврейські громади в Центральній та Східній Європі були більш обмежені в засобах боротьби з донощиками, найпоширенішим заходом покарання для яких був херем (виключення з громади), проте іноді застосовувалися і фізичні покарання, наприклад відсікання мови або кінцівок.

У Росії донесення євреїв заохочувалося владою. Доноси стосувалися насамперед євреїв, які ухиляються від військової служби, займаються контрабандою, торгують алкогольними напоями без дозволу влади та проживають без права проживання за «лінією осілости». Донощики могли повідомляти також про те, що громада звертає в іудаїзм або приховує у своєму середовищі християн, які прийняли іудаїзм.

У єврейському світі та в Росії великий резонанс викликала гучна справа про вбивство двох євреїв – донощи-

ків у селищі Нова Ушиця Подільської губернії. Шмуля Шварцмана та Ічика Оксмана було вбито за доноси владі про зменшення числа рекрутів, що призивалися до армії, і про осіб, які ховаються від сплати податків. Ушицька справа велася з 1838 по 1840 рік. За звинуваченням у вбивстві Шварцмана та Оксмана було віддано військовому суду 80 осіб. Більшість із них покарали шпівцрутенами, а частину заслали на поселення до Сибіру. Найчастіше доноси були зброєю в ідеологічній та соціальній боротьбі усередині громад. Найбільш відомими випадками такого роду є доноси хасидів на керівників Віленської громади в 1799 р. і донос Авігдора бен Йосефа Хаїма з Пінська, що привів до ув'язнення в 1800 р. Шнеура Залмана.

Умови для різного роду донесень у єврейському середовищі створювало й тогочасне законодавство Російської імперії. Так, наприклад, згідно зі ст. 530 Уложения про покарання та виправні 1885 року з єврейського товариства, у якому приховувався військовий утікач із євреїв, стягувалося не більше трьохсот карбованців із кожного члена, а у ст. 985 цього правового акту передбачалося накладення грошового стягнення за те, що товариство вдруге відпустить особу, котра буде викрита в здобуванні собі їжі шляхом жебрацтва [2, с. 138].

Взагалі, у Росії в різні часи система доносів і інформаторів знала доволі значного розвитку й широко практикується й у наш час. Наприклад, у боротьбі з революційним рухом політичною поліцією Російської імперії практикувалися два методи. Перший полягав у тому, що революційній організації давали згуртуватися, а потім ліквідували її, здаючи прокуратурі з доказами винності. Другий полягав у систематичних ударах по революційним діячам, щоб заважати їхній роботі, не дозволяти зміцнювати організацію, компрометувати в очах їхніх же товаришів як діячів неконспіративних і неефективних, сприяти їхньому усуненню від керівництва, тобто здійснювати превенцію, а не лише безпосереднє припинення злочинів. У кожному з цих методів діяльність поліції щодо припинення протизаконної діяльності революційних організацій, злочинних спільнот та окремих осіб, як і в методах інквізиції, базувалася на використанні агентурної інформації. Цю інформацію постачали штатні агенти зовнішнього спостереження (філери) та агенти для «внутрішнього висвітлення» – секретні співробітники (сексоти), які не перебували в штаті поліції, проте їхня співпраця мала обов'язковий таємний характер. Вони вербувалися з-поміж учасників революційних організацій і повідомляли поліції відомості про їхню діяльність.

Організацію роботи секретних співробітників викладено у цілком таємній «Інструкції з організації та ведення внутрішнього спостереження в жандармських та розшукових установах», розробленої в 1907 році. Червоною ниткою через інструкцію проходить постулат, що єдиним, цілком надійним засобом, що забезпечує поінформованість розшукового органу про революційну роботу, є внутрішня агентура. Особлива увага в інструкції зверталася на заагентурювання керівних діячів революційних організацій.

Агентура класифікувалася за напрямками діяльності. Наприклад, тюремна агентура формувалася з-поміж осіб, які утримуються під вартою. При формуванні сільської агентури вважалося, що найкращим елементом для конфіденційного співробітництва є власники чайних, господарі та прислуга заїжджих дворів, власники дріб'язкових крамниць, сільські та волосні писарі, селяни, які не мають наділів та роботи, а тому проводять весь свій час у трактирах та у чайних. Особливу увагу звертали на агентуру у вищій школі. Надавалися також рекомендації та поради щодо формування агентури залізничної, фабричної, професійної та освітньої. Для освітніх товариств в інструкції рекомендувалося заводити секретних співробітників безпосередньо у правління товариств або вербувати її з числа дійсних членів правління [3, с. 18–19].

Отже, підбиваючи підсумок, можемо зазначити, що історія повідомлення про протиправну діяльність має глибокі історичні корені від античних суспільств до наших часів. У різні епохи доноси та донощики були доволі дієвим інструментом як державного управління, так і політичних маніпуляцій, а також

використовувалися для розв'язання особистих конфліктів. У авторитарних і тоталітарних суспільствах (у тому числі в тих, які протистоять Україні на полі бою) доноси досі не просто підтримуються, а й заохочуються державою, для їхньої актуалізації широко використовуються технічні можливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар Ю. Інформація в стародавній Месопотамії. *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. 2012. № 2. С. 219-223.
2. Гнетнев М. К. Кримінальна відповідальність за сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності : монографія. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2009. 310 с.
3. Проблеми матеріального і фінансового забезпечення оперативно-розшукової діяльності в Державній прикордонній службі України : монографія / М. К. Гнетнев, С. І. Халимон та ін. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. 118 с.
4. Shang Yang. *Shangzi by Lord Shang*. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/7383> (дата звернення 30.10.2024).
5. *The Letters of the Younger Pliny* / Betty Radice. London : Penguin Books Limited, 1963. 320 p.